

H.Fischelio amerikietiška svajonė: statė dangoraižius Niujorke, bet nepamiršo ir gimtosios Merkinės

Tekstą parengė Gabija Strumylaitė

Harry Fischelis ir jo suprojektuotas pastatas Niujorke. Wikimedia Commons, „Google Street View“ ir findagrave.com nuotr.

Merkinės istorija paženklinta įvairių tautų pėdsakais – lietuvių, lenkų, rusų, totorių. Labai reikšmingą vaidmenį miestelio gyvenime suvaidino ir žydų bendruomenė, galėjusi pasigirti pasaulyje žinomais savo atstovais. Vienas tokių Harry Fischelis – Amerikoje stulbinančios sėkmės susilaukęs verslininkas, kurio palikimas miestelyje gyvuoja iki šiol.

15min jau rašė apie Merkinės žydų istoriją. Bet kokia istorija be žmonių? Merkinės krašto muziejaus direktoriaus Mindaugo Černiausko ir muziejaus mokslinio darbuotojo

Žygimanto Buržinsko nuomone, apie miestelį neįmanoma kalbėti nepaminint dviejų pavardžių.

„Įdomiausi, manau, yra du veikėjai – Harry Fischelis ir Elihu Stone’as. Lietuvoje mažai kas apie juos žino, tačiau šiems žmonėms paminklo reikia!

Stone’as yra tas asmuo, kuriam turime būti dėkingi už JAV Masačusetso valstijos išsakytą poziciją pripažinti Lietuvos valstybę 1919-aisiais. O Fischelis apskritai tuomet galėjo vadintis vienu turtingiausių ir įtakingiausių Niujorko žydų. Miljonierius verslininkas, filantropas, bet ir savų šaknų neapleidęs“, – sakė Ž.Buržinskas.

Penkiasdešimtmetis H.Fischelis. Nuotrauka iš H.Fischelio biografinės knygos

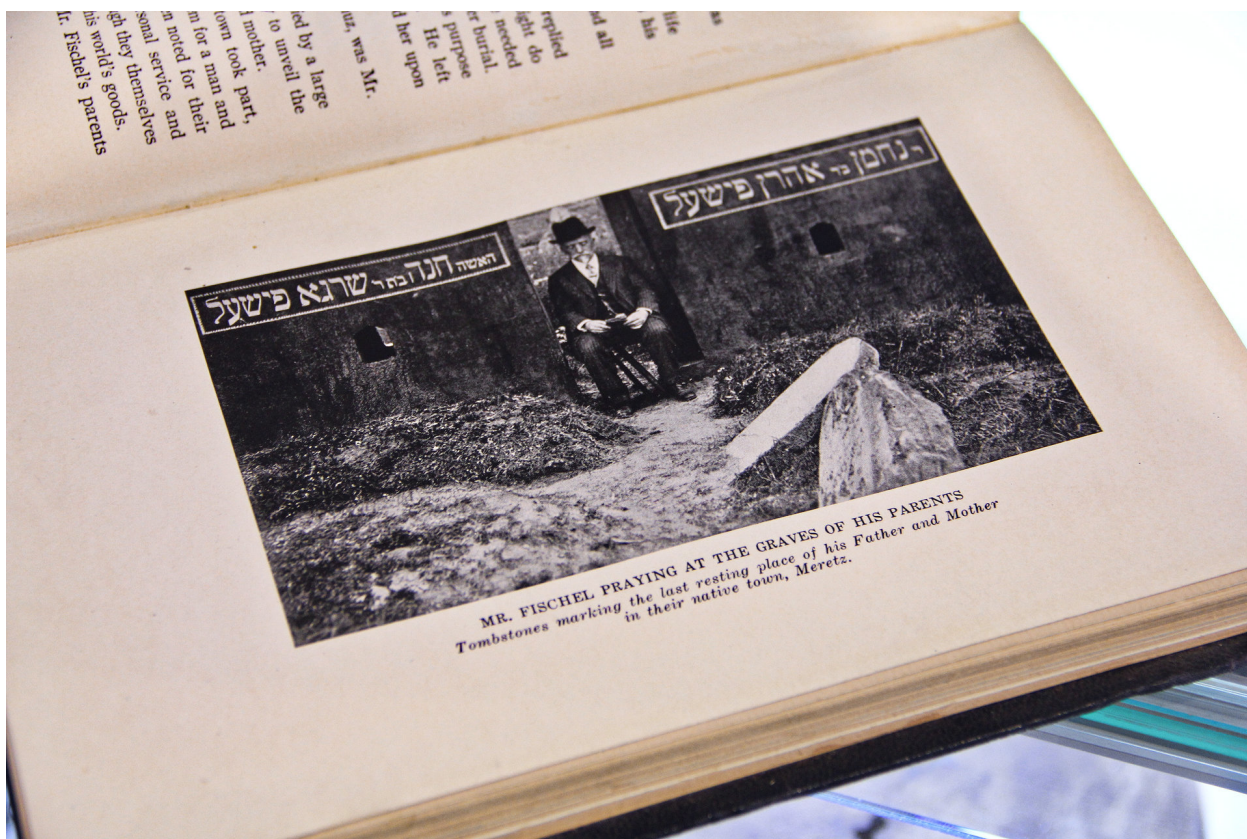
Apie Elihu Stone'ą skaitykite kitoje ciklo dalyje, o kol kas visą dėmesį sutelkime į Harry Fischelio asmenybę.

Rengiant publikaciją mums pavyko susisiekti ir su šio žmogaus proanūkiu – niujorkiečiu rabinu, uoliai puoselėjančiu giminės praeitį bei tęsiančiu iškilių pirmtakų pradėtus darbus.

Fischelio apsilankymai Merkinėje

Pasak M.Černiausko, daugiausia apie H.Fischelį galima sužinoti apie jį parašytoje knygoje „Harry Fischel, Pioneer of Jewish Philanthropy: Forty Years of Struggle for a Principle and the Years Beyond“ (liet. „Harry Fischelis – žydiškosios filantropijos pradininkas: keturiasdešimt kovos dėl principo metų ir vėlesni laikai“). Čia nemažai pasakojama apie 1923-ųjų H.Fischelio vizitą Merkinėje.

„Atskleidžiama, kada ir kaip verslininkas aplankė savo tėvų, palaidotų senosiose Merkinės žydų kapinėse, kapus. Ten netgi nusifotografavo. Toji nuotrauka taip pat įtraukta į leidinį“, – kalbėjo M.Černiauskas.

Harry Fischelis sėdi tarp tėvų atminimui skirtų antkapių. Karolinos Savickytės nuotr.

H.Fischelio tėvų antkapius senosiose kapinėse galima atrasti ir dabar. Nors laikas palikęs savo žymes, tačiau mintyse nesunku atkurti knygoje esančios nuotraukos vaizdinį.

H.Fischelio tėvų antkapiai senosiose žydų kapinėse Merkinėje. Karolinos Savickytės nuotr.

Įtakos turėjo tėvų pavyzdys

Harry Fischelis gimė 1865-ųjų liepos 19-ąją Merkinėje, Anos ir Nachmano Fischelių šeimoje. Nors jų namus gaubė skurdas, Harry'o tėvus miestelėnų bendruomenė itin gerbė – šie pasižymėjo pavyzdiniu pamaldumu ir sąžiningumu.

Pats H.Fischelis autobiografinėje knygoje yra pastebėjęs, jog augdamas niekada nematė tėvų besibarančių, o daugiau nei šešiasdešimt jų bendro gyvenimo metų santuokoje laikė santarvės etalonu.

Iš pradžių Harry lankė vietinę mokyklą, kurioje įgytą išsilavinimą praturtindavo šeimoje ugdytu religiniu mokymu. Aukštesnio rango studijų teko atsisakyti tiek dėl sunkiai įkandamos mokslų kainos, tiek dėl su Šabo diena nesuderinamų užsiėmimų.

Visgi ilgainiui vaikiną pastebėjo, jog jam itin gerai sekasi braižyti, tad pradėjo svajoti apie architekto karjerą. Deja, ir vėl greit suprato, jog esamomis sąlygomis tai neįgyvendinama svajonė.

Prisiklausęs žemiečių sėkmės istoriją iš Jungtinių Amerikos Valstijų, pats nusprendė išbandyti laimę manydamas, kad galbūt ten jam pavyktų pasiekti profesinių tikslų ir taip prisidėti prie šeimos išlaikymo – ką jis, beje, vėliau ir darys, skrupulingai siųsdamas dalį savo uždarbio tėvams.

Harry'o tėvai Ana ir Nachmanas Fischeliai. Nuotrauka iš H.Fischelio biografinės knygos

Norint išvažiuoti reikėjo nemenkos pinigų sumos, o tai tapo neperžengiamu slenksčiu. Tačiau likimas netikėtai atsiuntė progą – 1883-aisiais Gardiną nusiaubė gaisras ir jaunas Fischelis ten išvyko padirbėti atstatant miestą. Iš Gardino jis grįžo susitaukęs 250 rublių, iš kurių 50 atseikėjo tėvams, o 200 pasiliko didžiajai kelionei.

Knygoje užfiksuoti žodžiai, kuriuos tėvai vaikinui ištare prieš paliekant namus: „Kai pasieksi aukso žemę, neiškeisk tikėjimo į auksą.“ Jie Harry'ui įsiminė visam gyvenimui.

Amerikietiška svajonė

Turbūt neklystume sakydami, jog H.Fischelio istorija galėtų būti puikus amerikietiškos svajonės pavyzdys.

Pradėjęs su 60 centų kišenėje, minimaliomis anglų kalbos žiniomis ir dailidės darbu po dešimt valandų per dieną, metams bėgant jis tapo vienu įtakingiausių verslininkų tarp

Niujorko žydų ortodoksų. Tačiau, kaip ir galime tikėtis, kelias siekiant aukštumų lengvas nebuvo.

Interneto svetainėje „The Harry & Jane Fischel Foundation“ (liet. „Harry'o ir Jane'ės Fischelių fondas“) teigiama, kad jaunasis imigrantas pasižymėjo religiniu užsispyrimu nedirbti per Šabą, tad daugybę kartų jam kliuvusių padoresnių darbų tekdavo atsisakyti.

Tuo laikotarpiu Harry maitinosi vien duona ir kava, kartu intensyviai mokėsi naująją kalbą ir gilino architektūrines žinias.

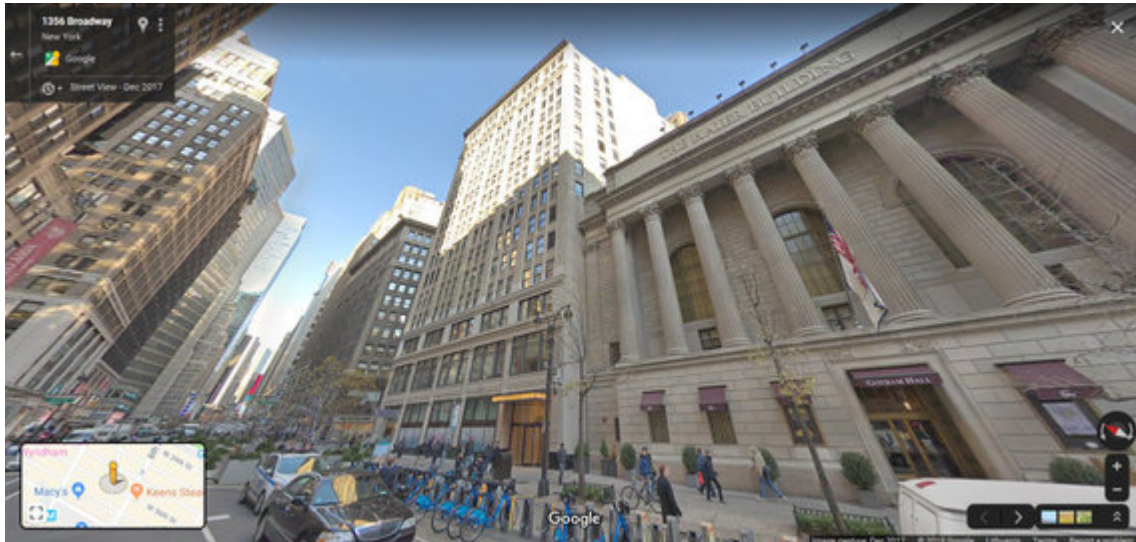
MR. FISCHEL AT THE AGE OF TWENTY WHEN
HE CAME TO AMERICA.

Dvidešimtmetis H.Fischelis Amerikoje. Nuotrauka iš H.Fischelio biografinės knygos

Marco Raphaelio ir Moshe Shermano knygoje „Ortodoksinis judaizmas Amerikoje: biografinis žinynas ir šaltiniai“ (angl. „Orthodox Judaism in America: A Biographical

Dictionary and Sourcebook“) minima, jog po virtinės verslo nesėkmių Harry sulaukė draugo pasiūlymo rekonstruoti jo namą.

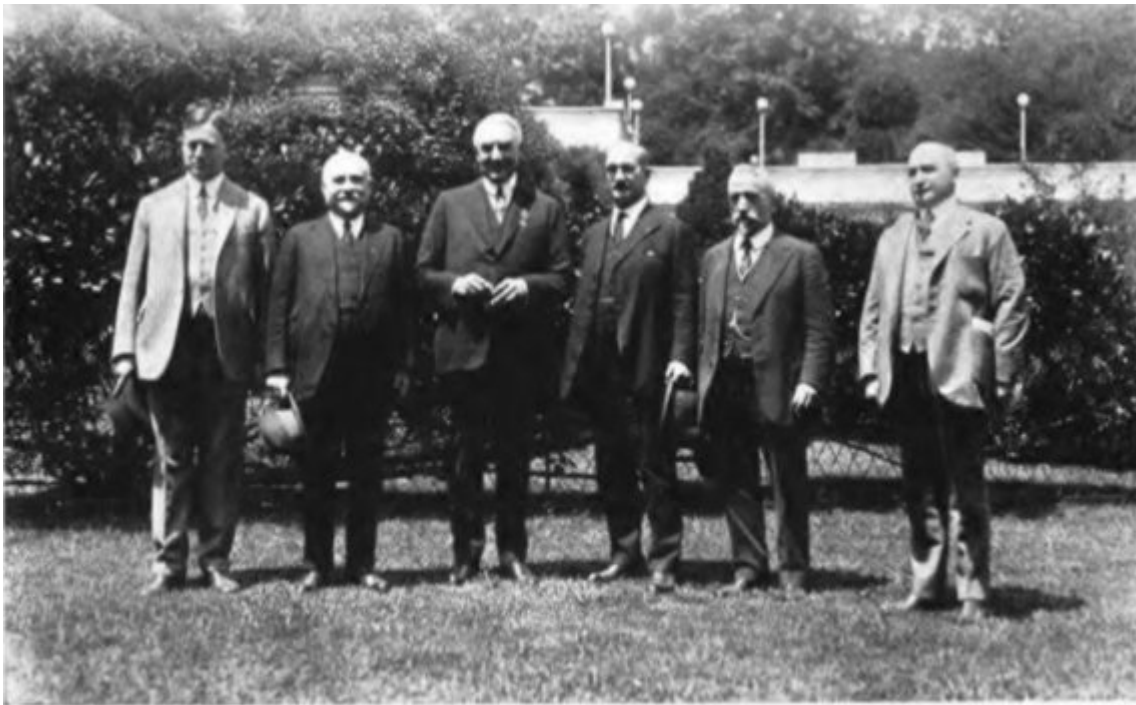
Ir tai tapo lemiamu persilaužimu karjere: „Pasinaudodamas savo entuziastingu konstruktorystės išmanymu, architektūriniais ir verslumo gabumais, Fischelis imasi madingų apartamentų kompleksų statybos Penktojoje ir Parko aveniu, plėsdamas nekilnojamojo turto valdas Žemesniojo Manhatano rytinėje dalyje.“

„Google Maps“ adresu – Southeast Broadway and 37th St., NY/Šalia „The Haier Building“ Niujorke stovintis 1922 metų statybos dangoraižis „The Fischel Building“, suprojektuotas H.Fischelio.

Su kiekviena diena turtėjantis H.Fischelis laiką, energiją ir didelę dalį asmeninių finansų skyrė remdamas įvairias žydų bendruomenei skirtas iniciatyvas Toros mokslo ir judaizmo sklaidai.

Jis turbūt vienintelis merkiniškis, tiesiogiai bendravęs ir spaudęs ranką JAV prezidentams Woodrow Wilsonui, Franklinui Delanui Rooseveltui ir Warrenui Hardingui.

MR. FISCHEL VISITS THE WHITE HOUSE
*Delegation from the H. I. A. S. with the late President Harding, Washington, D. C.,
May 18, 1921.*

Hebrajų imigrantų pagalbos draugijos atstovai Baltuosiuose Rūmuose; H.Fischelis antras iš dešinės, JAV prezidentas Warrenas G. Hardingas – ketvirtas. Nuotrauka iš H.Fischelio biografinės knygos

Su žmona Jane H.Fischelis susilaukė keturių dukterų. Visos ištekėjo už prestižines profesijas atstovaujančių vyrų – gydytojo, teisininko, bankininko ir rabino.

Kadangi neturėjo nė vieno sūnaus, Harry nusprendė šeimos pavardę įamžinti architektūriniais darbais.

Jo asmenybę žymi kurti pastatai – „The Fischel Building“ Brodvėje, „Uptown Talmud Torah“ priestatas, pirmasis modernus žydiškasis teatras tarp Grand ir Chrystie gatvių, „Astor“ biblioteka. Taip pat ir Talmudo Toros raudonoji mokykla Merkinėje.

Buvusi Merkinės Talmudo Toros mokykla, statyta verslininko H.Fischelio lėšomis. Karolinos Savickytės nuotr.

Tiesa, H.Fischelį mena ne tik ilgaamžė architektūra, bet ir veikiančios institucijos. Iš pastarųjų bene žymiausias jo vardo Jeruzalės Talmudo tyrimų institutas, kuris ruošia dayanim religinius teisėjus.

Taip pat verslininkas suvaidino reikšmingą vaidmenį Ješivos universiteto kūrime. Jis paaugojo žemės sklypą vienam iš universiteto pastatų. H.Fischelis netgi laikinai ėjo koledžo prezidento pareigas.

Jo vardu pavadinta studijų salė (bet medrash), kuri iki šiol pati didžiausia centriniame universiteto pastate. H.Fischelis šią aukštąją mokyklą visokeriopai rėmė ir Didžiosios depresijos metais.

Nors vyras didžiąją dalį dėmesio skyrė žydų reikalams, jis neapleido ir pasaulietinio gyvenimo. Tarkime, asmeniškai paprašė tada dar gubernatoriaus Franklino D.Roosevelto leisti jam eiti Piligrimų valstybinės psichiatrinės ligoninės lankytojų valdybos prezidento

pareigas. Kitų valdybos narių vieningai išrinktas, H.Fischelis šiame poste išbuvo daugiau nei dešimtmetį.

Tinklapyje *fischelfoundation.org* sudarytas ilgas šio žmogaus veiklų sąrašas. Dalį jo pateikiame čia:

fischelfoundation.org/, „The Harry and Jane Fischel Foundation“ puslapio logotipas. Už šių asmenybių portretų matomi žymiausi H.Fischelio iniciatyva statyti pastatai.

- * Daugiau nei 50 metų Hebrajų rėmimo ir imigrantų pagalbos asociacijos išdininkas;
- * „Beth Israel“ medicinos centro direktorius;
- * Vienas iš Hebrajų nemokamų paskolų bendrijos steigėjų ir viceprezidentas;
- * Pirmojo modernaus žydų teatro statytojas (1904 m.);
- * Amerikos žydų komiteto įstatų vienas iš steigėjų (1906 m.);
- * Paramos nukentėjusiems nuo karo centrinio komiteto steigimo bendrininkas ir pirmasis išdininkas (1914 m.);
- * JDC (Joint Distribution Committee) vykdomojo komiteto narys (1914 m.);
- * Harry Fischelio instituto Talmudo tyrinėjimams steigėjas (1931 m.);
- * Harry Fischelio fondo steigėjas (1932 m.).

Įdomus faktas, jog H.Fischeliui mirus (simboliška, kad tai įvyko 1948 m., kai oficialiai susikūrė Izraelio valstybė) britų Vyriausybė pertraukė Izraelio Nepriklausomybės karą, išsiųsdama specialų konvojų verslininko ir kitų svarbių asmenų palaikams į Alyvų kalną nugabenti.

Ten jis ir palaidotas – mauzoliejuje, kurį pasistatė dar būdamas gyvas. Mauzoliejus buvo sunaikintas jordaniečių, tačiau vėliau, po 1967 m. praūžusio Šešių dienų karo, H.Fischelio fondo pastangomis vėl atstatytas.

H.Fischelio šeimos mauzoliejus. „Wikipedia“ nuotr.

Pasidomėjome, kas šiandien rūpinasi šio fondo administravimu.

Išsiuntus užklausą elektroniniu paštu, į mūsų laišką atsakė Niujorke gyvenantis rabinas Aronas Izraelis Reichelis, kuris ne tik yra 2012 m. pasirodžiusios papildytos knygos apie H.Fischelį redaktorius, tačiau ir tikras straipsnio herojaus proanūkis. Jis mielai sutiko pasikalbėti apie žymųjį savo giminaitį.

– **Pone Reicheli, prie kokių su H.Fischeliu susietų veiklų esate prisidėjęs?**

– Na, pirmiausia turėčiau pradėti nuo to, kad jis mano prosenelis ir šešis pastaruosius dešimtmečius, mano žiniomis, buvau vienintelis palikuonis, nešiojantis jo hebrajišką vardą. Taip pat esu oficialus „Harry ir Jane’ės Fischelių fondo“ administratorius.

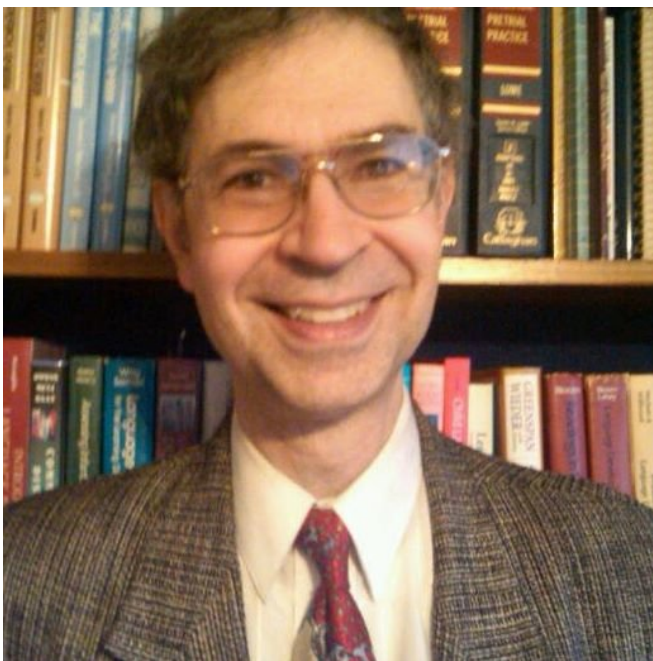
– Kodėl nusprendėte redaguoti ir perleisti prosenelio biografinę knygą?

– Tai nėra mano pirmas toks darbas. Esu prisidėjęs prie keleto garsių savo protėvių biografijų įamžinimo, įskaitant ir rabiną Herbertą S.Goldsteiną (leidinio pavadinimas – „The Maverick Rabbi“), kuris buvo H.Fischelio žentas ir parašė jūsų minėtą knygą.

Pažymiu, kad vėlesnėje versijoje aprašoma dar ir daugiau šio veikėjo žygių, kurie įvyko jau po 1928 m. publikacijos. Taigi, visi tie įrašai tiesiog patys maldaute maldavo, kad juos kas pabaigtų.

– Teko pastebėti, kad kai kurie autoriai H.Fischelį įvardija kaip „rusų-amerikiečių verslininką“. Žinoma, tada Lietuva priklausė Rusijos imperijai, tačiau kitas klausimas – kaip pats Harry suprato savo tapatybę?

– Manychiau, kad jis save laikė Lietuvos žydu. Dar pasigilinsiu šioje temoje.

Rabinas Aronas Izraelis Reichelis. „Facebook“ nuotr.

– Ar H.Fischelio tėvai bendraudavo su vietiniais lietuviais bei lenkais Merkinėje?

– Harry'o tėvas sunkiai dirbo pragyvenimui: pardavinėjo prekes visiems, nekreipdamas jokio dėmesio į žmonių kilmę.

– O pats Harry?

– Manychiau, šilčiau nei su Rusijos imperijos pareigūnais. Apie tai taip pat dar pasiaiškinsiu.

– **Namuose su tėvais Harry tikriausiai kalbėjosi jidiš. Kokių dar kalbų, be anglų, jis mokėjo?**

– Tikėtina, jog jis dar kalbėjo rusiškai.

– **Jungtinėse Amerikos Valstijose jau buvo įsikūrusi sąlyginai nemaža lietuvių bendruomenė. Ar Harry yra kada nors minėjęs kokią nors lietuvišką pavardę? Arba panašaus likimo Lietuvos žydų?**

– Amerikoje H.Fischelis tapo itin artimas su rabinu Moses S.Margolies'u, kuris, kaip manoma, 1851 m. gimė dar tuomet Rusijos imperijai priklausiusiuose Kražiuose. Ten įgijo ir dvasinį išsilavinimą.

– **Kiek svarbi ir reikšminga Harry Fischelio figūra žydiškajame pasaulyje?**

– Jis yra laikomas vienu iš pagrindinių žydiškosios filantropijos 1890–1948 metais atstovų, ypač tarp žydų ortodoksų. Dvi žydų aukštosios mokyklos pavadintos jo garbei – viena Jeruzalėje, kita Niujorke.

Apie jį aprašyta „Visuotinėje žydų enciklopedijoje“ bei „Encyclopaedia Judaica“. Maloniai nustebino sąlyginai neseniai rabino Reuveno Chaimo Kleino parašyta biografinės knygos apie H.Fischelį recenzija. Ji išpublikuota net penkiuose skirtinguose šaltiniuose.

– **Lietuvoje mažai kas žino apie Harry Fischelio asmenybę. Taip pat jam nėra skirta jokių atminimo ženklų. Kaip manote, koku formatu šis žmogus turėtų būti prisimintas mūsų šalyje?**

– Mano supratimu, jo biografiją privalu įtraukti į valstybės istorinius archyvus. Taip pat paminklai, skirti Harry'o tėvams, turėtų būti prižiūrimi. Galbūt galėtų būti padarytas koks nors atminimo ženklas šiose kapinėse ir jų sūnui.

Bet, mano galva, tam fondas skirti lėšų neturėtų, kadangi H.Fischelio viso gyvenimo pavyzdys rodo, kaip svarbu padėti kitiems, o ne užsiimti savęs šlovinimu.

– **Gal turite kokią nors žinutę Lietuvos žmonėms?**

– Vertinu jūsų interesą, kad domitės Harry Fischelio palikimu. Net neabejoju, jog jis taip pat tai įvertintų. Viliuosi, kad dabartinė ir būsimoji lietuvių kartos išlaikys pozityvų toną žydų, kurie tiek prisikentėjo praeityje, atžvilgiu.

Daug žmonių su žydais elgėsi nepaprastai žiauriai, juos žudė: jų sinagogos ir bendruomenės Lietuvoje sunaikintos, nors iš esmės žydai buvo geri piliečiai, kurie ištis sunkiai dirbo dėl savęs ir savo bendruomenės.